

УДК 351.314.15(477)

DOI: <https://doi.org/10.30838/EP.211.276-281>

Крутько Д.О.
Університет митної справи та фінансів
Krutko Dmytro
University of Customs and Finance
<https://orcid.org/0009-0006-8866-4566>

КОМПЛЕКСНИЙ ПІДХІД ДО УПРАВЛІННЯ МІГРАЦІЙНИМИ ПРОЦЕСАМИ В УКРАЇНІ: РОЗВИТОК ЛЮДСЬКОГО КАПІТАЛУ ТА ДЕМОГРАФІЧНЕ ВІДРОДЖЕННЯ У ПОВОЄННИЙ ПЕРІОД

У статті обґрунтовано необхідність впровадження комплексного підходу до управління міграційними процесами в Україні як ключової передумови збереження людського капіталу та забезпечення демографічного відродження у повоєнний період. Проаналізовано руйнівний вплив повномасштабної війни на інтелектуальний та трудовий потенціал держави, що виражається у безпрецедентних масштабах вимушеної мобільності громадян. Визначено, що міграційна політика в сучасних умовах має трансформуватися з інструменту адміністративного контролю у стратегічний механізм відновлення національної стійкості (резильєнтності). Доведено, що успішна реінтеграція вимушених мігрантів та стимулювання їх повернення потребують синергії правових, економічних, цифрових та соціально-психологічних інструментів управління. Розкрито концепцію людського капіталу як основного драйвера повоєнного відновлення, де міграційні процеси розглядаються не лише як ризик, а й як потенційне джерело нових компетенцій та міжнародних зв'язків. Запропоновано стратегічні імперативи державної політики, спрямовані на створення сприятливого інституційного середовища для демографічного відродження.

Ключові слова: міграційна політика, людський капітал, публічне управління, повоєнне відновлення, демографічне відродження, вимушена мобільність, міграційна безпека, резильєнтність.

COMPREHENSIVE APPROACH TO MIGRATION MANAGEMENT IN UKRAINE: HUMAN CAPITAL DEVELOPMENT AND DEMOGRAPHIC REVIVAL IN THE POST-WAR PERIOD

The article substantiates the necessity of implementing a comprehensive approach to managing migration processes in Ukraine as a fundamental prerequisite for preserving human capital and ensuring demographic revival in the post-war period. The destructive impact of full-scale war on the state's intellectual and labor potential, expressed through the unprecedented scale of forced mobility of citizens, is analyzed. It is determined that in modern conditions, migration policy must transform from a tool of administrative control into a strategic mechanism for restoring national resilience. It is proved that the successful reintegration of forced migrants and the stimulation of their return require synergy between legal, economic, digital, and socio-psychological management tools. Particular attention is paid to the spatial concept of migration security and the role of digital integration of internally displaced persons. The concept of human capital as the main driver of post-war recovery is revealed, where migration processes are considered not only as a risk but also as a potential source of new competencies and international connections. Strategic imperatives of state policy aimed at creating a favorable institutional environment for demographic revival are proposed, including the development of social infrastructure, guaranteeing security, and investing in education and healthcare. The role of territorial communities as primary hubs for the socio-economic adaptation of migrants is highlighted. Conclusions are formulated regarding the need to develop a National Strategy for the Preservation of Human Capital, which would integrate migration policy into the general system of public management of economic growth. In particular, the author proves that in order to move from fixing risks to active management of demographic processes, taking into account the principles of "people-centricity" and "barrier-freeness", directions for implementing state policy in terms of demographic revival have been developed and a roadmap for transforming Ukraine into a competitive environment for a high-quality life and self-realization of the country's population in the post-war period has been proposed.

Keywords: migration policy, human capital, public administration, post-war recovery, demographic revival, forced mobility, migration security, resilience.

JEL classification: J11, J24, F22, R23.

Постановка проблеми. Повномасштабна військова агресія проти України спровокувала найглибшу демографічну кризу в сучасній історії Європи. Вимушена мобільність мільйонів українців призвела до масового «відтоку мізків» та руйнації сталих систем відтворення людського капіталу. Сьогодні управління міграційними процесами виходить за межі суто правоохоронної чи реєстраційної діяльності, стаючи питанням виживання нації. Повоєнне відновлення України неможливе без повернення її громадян, що потребує переосмислення методів публічного управління та розробки комплексного підходу, де в центрі уваги знаходиться людина як головний капітал держави.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Фундаментальні основи теорії людського капіталу закладені ще Т. Шульцом [18]. Питання міграційної політики в контексті національної безпеки та глобальних реалій детально досліджено О. Малиновською [8]. Більш сучасні аспекти впливу війни на людський потенціал регіонів та ризики його відновлення висвітлено у працях В. Антонюк та Ю. Залозної [1], М. Власової [3], Ю. Залозної та Н. Азьмук [4], В. Лугової, Ю. Сотнікової, В. Лугового [7], а також у аналітичних доповідях дослідників Інституту регіональних досліджень імені М.І. Долишнього НАН України [9], Центру Разумкова [12] та Національного інституту стратегічних досліджень [14]. Особливої уваги заслуговують нещодавні дослідження О. Іванісова [5, 6], Т. Васильціва й О. Мульської [2], О. Мульської, М. Біль, І. Лещух, І. Бараняк [9] та О. Мульської, О. Махонюка й В. Мульського [10], які розглядають міграційну політику як інструмент відновлення людського капіталу через призму соціально-економічної резильєнтності та забезпечення міграційної безпеки регіонів. Міграційні проблеми людського капіталу висвітлено в працях Д. Радкевича [12], Д. Терещенка [15] та Г. Харламової [17], а гендерні аспекти його формування та регулювання досліджує Г. Назарова [11].

Не зважаючи на широкий спектр досліджень проблем, що пов'язані з реалізацією митної політики, дослідники не завжди розглядають їх в контексті впливу на демографічні проблеми. На сьогодні як ніколи раніше потрібно не лише розуміти міграційні проблеми, що виникли під час війни, але й бачити їх вплив на демографічні процеси та шляхи вирішення в повоєнний період.

Мета статті полягає в обґрунтуванні концептуальних засад комплексного підходу до публічного управління міграційними процесами як інструменту збереження людського капіталу та стратегічного демографічного відродження України у повоєнний період.

Методи дослідження. При написанні статті для досягнення поставленої мети використано загальнонаукові та спеціальні методи. Зокрема для визначення впливу міграційних процесів на розвиток людського капіталу та демографічний стан в державі застосовувались проблемний та причинно-наслідковий методи, при цьому використано системний та комплексний підходи. Методи системного та структурного аналізу використано при аналізі наукового доробку за темою

дослідження та нормативно-правового забезпечення міграційної та демографічної політик держави. Також використано спеціальні методи фактологічного аналізу при узагальненні даних соціологічних досліджень Інституту регіональних досліджень імені М.І. Долишнього НАН України, Центру Разумкова та НІСД. Метод узагальнення та рекомендаційний метод використано для формулювання висновків та пропозицій.

Виклад основних результатів дослідження. Трансформація міграційних процесів в Україні в умовах війни набула характеру «вимушеної мобільності», що принципово відрізняється від класичної трудової міграції. Як зазначають дослідники, людський капітал стає найбільш вразливим елементом національної безпеки [1, 2, 14]. Втрата кваліфікованих кадрів, молоді та дітей створює загрозу «демографічної пустелі» у багатьох регіонах.

Сучасний стан людського капіталу в Україні характеризується як «кризовий стан відтворення» [12]. Повномасштабна війна перетворила міграцію з економічного чинника на екзистенційну загрозу. Для подолання цих викликів пропонується комплексний підхід, структурований за трьома стратегічними векторами.

Вектор 1. Збереження та розвиток наявного людського капіталу: внутрішній аспект та цифрова стійкість

Першочерговим завданням держави є недопущення деградації професійних навичок внутрішньо переміщених осіб (ВПО). Як зазначають В. Антонюк та Ю. Залознова, руйнація звичних умов праці та освіти призводить до втрати специфічного людського капіталу [1].

Загалом, для вирішення проблем з якими стикаються ВПО необхідно на рівні держави посилити їх підтримку у напрямках:

- *цифрової інтеграції* через використання еко-системи «Дія» дозволяє не лише забезпечити соціальні виплати, а й реалізувати концепцію «держави у смартфоні» для збереження інституційного зв'язку з громадянами. Це стає основою міграційної безпеки у її просторовому концепті [14];

- *освітньої безперервності* шляхом забезпечення доступу до перекваліфікації та онлайн-освіти для ВПО, що є інструментом збереження інтелектуального потенціалу, який корелює з концепцією інвестицій у людину за Т. Шульцом [18].

Вектор 2. Стимулювання повернення та реінтеграція: від «витоку мізків» до «циркуляції талантів»

Повоєнне повернення мігрантів залежить від формування «економічного оптимізму». У роботах О. Іванісова [6] підкреслюється, що міграційна політика повинна трансформуватися з фіскально-адміністративної у стимулюючу. Для цього необхідно розробити та впровадити:

- *економічні важелі* через створення спеціальних податкових режимів для репатріантів, грантових програм для відкриття бізнесу в Україні («Робота») та визнання професійних кваліфікацій, здобутих у ЄС;

- *методику реінтеграції*, яка чітко визначатиме алгоритми адаптації, та враховуватиме набутий

мігрантами за кордоном соціальний капітал – нові компетенції, знання іноземних мов та мережі міжнародних контактів [6].

Вектор 3. Демографічне відродження: інституційні умови та гендерний паритет

Демографічне відродження є найбільш складним складником, оскільки воно потребує не лише фінансових впливань, а й фундаментальної зміни соціального середовища з урахуванням:

- *гендерного аспекту*, бо за Г. Назаровою, формування людського капіталу нерозривно пов'язане з гендерною рівністю, оскільки повоєнна політика має враховувати потреби жінок (як найбільш мобільної частини біженців) через розвиток дитячої інфраструктури, інклюзивності ринку праці та репродуктивного здоров'я [11].

- *соціальної резильєнтності* – здатності громад створювати умови для безпечного виховання дітей, адже «точки біфуркації» у демографії України сьогодні проходять через межу безпеки та довіри до державних інститутів [9], що є важливим елементом управління міграційними потоками, коли ці потоки можуть стати або незворотними втратами, або ресурсом для розвитку [5].

Отже державна політика має змістити акцент з контролю міграційних потоків на створення безпечного, економічно- та інвестиційно привабливого простору. Саме просторовий концепт міграційної безпеки, запропонований Т. Васильцівим як ключовий, вказує на необхідність диференційованого підходу до управління міграцією в різних регіонах залежно від їхньої близькості до зони бойових дій та економічного потенціалу [2].

Успішний рух за означеними векторами частково забезпечує цифрова трансформація публічного управління, що відіграє роль катализатора, адже через платформу «Дія» та інші інструменти держава підтримує зв'язок із громадянами за кордоном, полегшуючи їхню майбутню реінтеграцію. Проте, як підкреслюють В. Антонюк та Ю. Залознова, самих лише технологій недостатньо – необхідні структурні зміни в економіці, які зроблять повернення додому раціональним вибором для висококваліфікованих фахівців [1].

Для системного розуміння викликів, що стоять перед державою, у табл. 1 представлено авторську матрицю міграційних ризиків, яка дозволяє класифікувати загрози за сферами впливу та визначити конкретні інструменти їх нівелювання, що є критично важливим для збереження структури людського капіталу.

Таблиця 1

Матриця міграційних ризиків та їх впливу на людський капітал України

Сфера впливу	Ключові ризики	Наслідки для людського капіталу	Інструмент нівелювання
<i>Демографічна</i>	Незворотна еміграція молоді та дітей	Депопуляція, старіння нації, «демографічна яма»	Політика сімейного капіталу, безпекові гарантії
<i>Трудова</i>	Дефіцит кваліфікованих кадрів у критичних галузях	Деградація виробничого потенціалу, падіння ВВП	Ваучери на навчання, податкові пільги для репатріантів
<i>Освітня</i>	Розрив освітніх траєкторій, втрата наукових шкіл	Зниження інноваційного індексу країни	Цифрові університети, гранти «Повернення в науку»
<i>Соціальна</i>	Руйнація соціальних зв'язків, маргіналізація ВПО	Соціальна напруга, втрата довіри до держави	Громади стійкості (резильєнтності), психологічна реабілітація

Джерело: систематизовано автором за [2, 3, 15, 17].

Характеризуючи дані табл. 1, варто зазначити, що найвищий ступінь загрози становлять незворотні демографічні втрати, оскільки вони підривають фундамент відтворення нації на десятиліття вперед. Натомість, трудові та освітні ризики можуть бути частково компенсовані через механізми «циркуляції талантів» та інтенсивну цифровізацію публічних послуг.

Міністерство соціальної політики України за підтримки UNFPA, Фонду ООН у галузі народонаселення в Україні, спільно із широким колом представників експертного середовища, залученням Інституту демографії та проблем якості життя НАН України, органів влади, міжнародних партнерів, експертів з демографії з різних країн розробило Стратегію демографічного розвитку до 2040 року (далі Стратегія)[16].

Для переходу від фіксації ризиків до активного управління з урахуванням положень Стратегії, що орієнтована на принципи «людиноцентричності» та «безбар'єрності» нами розроблено перспективні напрями державної політики в частині демографічного відродження України (табл. 2), в якій структуровано ризики

та запропоновано дорожню карту трансформації України у конкурентоспроможне середовище для якісного життя та самореалізації населення України у повоєнний період.

Синтез розроблених механізмів міграційної політики та ключових положень Стратегії демографічного розвитку України до 2040 року [16] дозволив нам сформулювати цілісну модель демографічного відродження (табл. 2). Представлена модель базується на зміні парадигми: від пасивного адміністрування потоків до активного проектування людиноцентричного середовища, що є критично важливим для повернення людського капіталу та стимулювання відтворення нації.

Першим рівнем цієї моделі є *безпеково-медичний напрям*, що закладає фундамент «Простору безпеки». Ми доводимо, що в умовах тривалого воєнного конфлікту безпека перестає бути суто військовою категорією і трансформується у складник якості життя. Модернізація системи цивільного захисту та розвиток мережі реабілітаційних центрів є не лише гуманітарною

місією, а й стратегічним інструментом зниження рівня передчасної смертності та підвищення довіри громадян до державних інституцій.

Таблиця 2

Стратегічні напрями комплексного управління демографічним відродженням в Україні

Напрямок політики	Стратегічний пріоритет (в контексті Стратегії-2040)	Ключовий механізм та інструменти реалізації
<i>Безпеково-медичний</i>	Створення «Простору безпеки» та зниження передчасної смертності	Розбудова мережі укриттів та цивільного захисту; модернізація системи екстреної допомоги; розвиток реабілітаційних центрів.
<i>Соціально-інфраструктурний</i>	Формування життєвого середовища за принципами «build back better»	Програми пільгової іпотеки («Оселя»); впровадження стандартів універсального дизайну та безбар'єрності у громадських просторах.
<i>Економічно-інклюзивний</i>	Розвиток інклюзивного ринку праці та самозайнятості	Дерегуляція бізнесу; грантова підтримка «Робота»; адаптація робочих місць для ветеранів та осіб з інвалідністю; стимулювання «срібної економіки».
<i>Цифровий та репатріаційний</i>	Збереження національної ідентичності та стимулювання повернення	Екосистема Digital Citizenship; дистанційні консульські та державні послуги; цифрові платформи для реінтеграції мігрантів у локальні громади.
<i>Соціокультурний</i>	Соціальна згуртованість, свобода та людська гідність	Механізми підтримки сімейних цінностей; подолання дискримінації; інструменти «м'якої» адаптації ВПО та репатріантів у приймаючі громади.

Джерело: авторська розробка на основі [4, 12, 16].

Соціально-інфраструктурний та економічно-інклюзивний блоки відображають перехід до принципів «відбудувати краще» («build back better») та універсального дизайну. Запровадження стандартів безбар'єрності у громадських просторах та на ринку праці ми розглядаємо як потужний фактор тяжіння (pull-factor) для повернення мігрантів. Створення інклюзивного ринку праці, де ветерани, особи з інвалідністю та представники «срібної економіки» мають рівні можливості для самореалізації, є запобіжником проти соціальної маргіналізації та основою для економічного зростання. Програми пільгової іпотеки («Оселя») та мікрогранти («Робота») у цьому контексті виступають як ресурсні важелі закріплення населення в регіонах відновлення.

Особливого наукового значення набуває *цифровий та репатріаційний напрям*. Запровадження концепції Цифрового громадянства (Digital Citizenship) дозволяє державі підтримувати «подвійний зв'язок» із діаспорою, нівелюючи ризики остаточної асиміляції українців за кордоном. Дистанційне надання публічних сервісів та створення цифрових платформ для реінтеграції трансформують міграцію з незворотної втрати у гнучку форму глобальної мобільності, де громадянин залишається інтегрованим у національне правове та соціальне поле.

Нарешті, *соціокультурний напрям* є інтегруючим елементом моделі. Ми стверджуємо, що соціальна згуртованість, свобода та людська гідність є нематеріальними активами, які визначають успішність демографічної політики. Механізми «м'якої» адаптації та підтримки сімейних цінностей формують ту саму «соціальну тканину», відновлення якої є кінцевою метою Стратегії-2040.

Резюмуючи, варто зазначити, що запропоновані стратегічні напрями мають синергетичний характер. Лише одночасна реалізація безпекових гарантій, економічних стимулів та цифрової прозорості дозволить Україні перейти від стадії подолання кризових

наслідків до стадії сталого демографічного відродження. Це вимагає від органів публічної влади переходу до «спритного врядування» (Agile), де кожен інструмент політики оцінюється через його вплив на людський капітал та майбутнє покоління.

Також зазначимо, що визначальну роль у практичній реалізації цих стратегічних напрямів на сучасному етапі відіграють територіальні громади. Саме на місцевому рівні сьогодні вирішуються ключові питання життєзабезпечення та адаптації вимушено переміщених осіб. Громади трансформувалися у своєрідні «хаби резильєнтності», які не лише забезпечують ВПО житлом та гуманітарною допомогою, а й інтегрують їх у локальні ринки праці. Ефективність управління міграційними процесами на рівні громади залежить від здатності місцевої влади створювати інклюзивне середовище, розвивати соціальну інфраструктуру та стимулювати підприємницьку активність переселенців. Таким чином, децентралізація стала потужним інструментом збереження людського капіталу, дозволяючи громадам гнучко реагувати на демографічні зміни та ставати точками тяжіння для майбутнього повернення громадян з-за кордону.

Висновки. Таким чином комплексний підхід до управління міграційними процесами є безальтернативною умовою повоєнного відновлення України. Міграційна політика має бути інтегрована у загальну систему управління людським капіталом як його ключовий динамічний складник. Тому на основі розробленої матриці ризиків встановлено, що найбільшою загрозою є незворотна депопуляція, яка вимагає негайного впровадження політики «сімейного капіталу» та створення безпекових хабів у регіонах. Пріоритетними стратегічними напрямками комплексного управління процесами демографічного відродження в Україні є безпеково-медичний, соціально-інфраструктурний, економічно-інклюзивний, цифровий і репатріаційний та соціокультурний напрями. При цьому територіальні

громади є ключовими суб'єктами управління міграцією «на місцях», виконуючи функцію первинної інтеграції ВПО та закладаючи підвалини для демографічного відродження через розвиток локальної інфраструктури та соціальної згуртованості.

Декларація про використання ШІ. При

написанні статті було використано інструменти штучного інструменту Gemini Pro для стилістичного редагування тексту, а також для уточнення перекладу анотації англійською мовою. Автор несе повну відповідальність за науковість, зміст, дані, висновки та актуальний перелік джерел.

Список використаних джерел:

1. Антонюк В.П., Залознова Ю.С. Людський капітал регіонів України: проблеми відтворення в умовах гібридної та повномасштабної війни як загроза для повоєнного відновлення країни / НАН України, Ін-т економіки пром-сті. Київ, 2023. 175 с. URL: https://iie.org.ua/wp-content/uploads/application/pdf/mono_antoniuk_zaloznova_compressed.pdf.
2. Васильців Т.Г., Мульська О.П. Стратегічні імперативи забезпечення міграційної безпеки України: просторовий концепт. Регіональна економіка. 2025. № 3(117). С. 98-109. DOI: <https://doi.org/10.36818/1562-0905-2025-3-9>
3. Власова М.О. Міграційна політика в Україні в умовах воєнного стану. Суспільна політика, врядування й комунікації в Україні : зб. наук. пр. / наук. ред. Н.А. Малиш, Г.Л. Рябцев ; НАУКМА. Київ : НАУКМА, 2023. С. 10-14.
4. Залознова Ю.А., Азьмук Н.В. Людський капітал України в умовах війни: втрати та здобутки. Економіка та суспільство. 2022. № 38. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-38-59>
5. Іванісов О.В., Агавердієва Х.Ф., Лебединська О.С. Сучасні тенденції міграційних процесів в Україні та світі. Економіка і фінанси. 2018. № 1. С. 48-56. URL: <http://www.repository.hneu.edu.ua/jspui/handle/123456789/18727>
6. Іванісов О.В. Міграційна політика як інструмент регулювання відновлення людського капіталу. Ефективна економіка. 2025. № 11. DOI: <http://doi.org/10.32702/2307-2105.2025.11.64>
7. Лугова В.М., Сотнікова Ю.В., Луговий В.П. Стан міграції працездатного населення в Україні в умовах війни. Український журнал прикладної економіки та техніки. 2023. Т. 8, № 4. С. 99-106. URL: <http://repository.hneu.edu.ua/handle/123456789/30632>.
8. Малиновська О.А. Міграційна політика: глобальний контекст та українські реалії : монографія. Київ : НІСД, 2018. 472 с. URL: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2019-05/Migration_Politic_Print-fin-3178a.pdf
9. Мульська О.П., Біль М.М., Лещух І.В., Бараняк І.Є. Міграційні ризики і потенціал відновлення соціально-економічної резильєнтності: точки біфуркації та інтеграції: наукова доповідь. ДУ «Інститут регіональних досліджень ім. М.І. Долишнього НАН України». Львів. 2025. 84 с. URL: <https://ird.gov.ua/irdp/p20250033.pdf>
10. Мульська О., Махонюк О., Мульський В. Механізми забезпечення міграційної безпеки регіонів України Scientific journal «Modeling the development of the economic system». 2025. № 3. С. 41-49. URL: <https://mdes.khmnu.edu.ua/index.php/mdes/article/view/631>
11. Назарова Г.В. Людський капітал: гендерні аспекти формування та регулювання. Сталий розвиток економіки. 2024. № 2(49). С. 49-55. URL: <http://repository.hneu.edu.ua/handle/123456789/32738>.
12. Пищуліна О., Юрчишин В., Стецюк П., Міщенко М. Вплив міграційних процесів на перебіг повоєнного відновлення України, міграційну політику ЄС та країн східного партнерства / за ред. Юрія Якименка. Київ : Центр Разумкова, 2023. 265 с. URL: <https://razumkov.org.ua/images/2023/10/25/2023-Pyshchulina-MIGRACIA.pdf>
13. Радкевич Д.А. Міграційні проблеми людського капіталу. Вчені записки Університету «КРОК». 2024. № 2(74). С. 62-70. DOI: <http://doi.org/10.31732/2663-2209-2024-74-62-70>
14. Суспільство, трансформоване війною : аналіт. доп. / [Потапенко В., Павленко І., Тищенко Ю., Здіорук С., Токман В., Їжак О., Каплан Ю., Валюшко І., Макаров Г., Даниляк О., Михайлова О., Валецький О., Лісогор Л., Малярєвський С., Бараннік В., Двігун А.]. Київ : НІСД, 2025. 79 с. DOI: <https://doi.org/10.53679/NISS-analytrep.2025.07>.
15. Терещенко Д.А. Вплив міграційних процесів на розвиток людського капіталу. Держава та регіони. Серія: Державне управління. 2019. № 4(68). С. 207-214. URL: https://pa.stateandregions.zp.ua/archive/4_2019/34.pdf
16. Стратегія демографічного розвитку України на період до 2040 року : розпорядженням Кабінету Міністрів України від 30 вересня 2024 р. № 922-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/922-2024-%D1%80#Text>
17. Харламова Г.О. Міграція як складова формування людського капіталу України. Економіка та держава. 2010. № 4. С. 32-36. URL: http://www.economy.in.ua/pdf/4_2010/9.pdf
18. Schultz T.W. Investment in Human Capital. American Economic Review. 1961. Vol. 51, No. 1. Pp. 1-17.

References:

1. Antonyuk, V.P., & Zaloznova, Yu.S. (2023). Lyuds'kyu kapital rehioniv Ukrayiny: problemy vidtvorennya v umovakh hibrydnoyi ta povnomashtabnoyi viyny yak zahroza dlya povoyennoho vidnovlennya krayiny [Human capital of the regions of Ukraine: problems of reproduction in conditions of hybrid and full-scale war as a threat to the post-war recovery of the country]. NAS of Ukraine, Institute of Industrial Economics. Kyiv. 175 p. Retrieved from:

https://iie.org.ua/wp-content/uploads/application/pdf/mono_antoniuk_zaloznova_compressed.pdf [in Ukrainian].

2. Vasylytsiv, T.H., & Mul'ska, O.P. (2025). Stratehichni imperatyvy zabezpechennya mihratsiynoyi bezpeky Ukrayiny: prostorovyy kontsept [Strategic imperatives for ensuring Ukraine's migration security: a spatial concept]. *Rehional'na ekonomika*. No. 117(3). Pp. 98-109. DOI: <https://doi.org/10.36818/1562-0905-2025-3-9> [in Ukrainian].

3. Vlasova, M.O. (2023). Mihratsiina polityka v Ukraini v umovakh voiennoho stanu [Migration policy in Ukraine under martial law]. *Public policy, governance and communications in Ukraine : collection of scientific works / scientific editors N.A. Malyshev, G.L. Ryabtsev*. NaUKMA. Kyiv. Pp. 10-14. [in Ukrainian].

4. Zaloznova, Y. & Azmuk, N. (2022). Lyuds'kyi kapital Ukrayiny v umovakh viyny : vtraty ta zdobutky [Human capital of Ukraine in wartime : Losses and achievements] *Ekonomika ta suspilstvo*. Vol. 38. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-38-59> [in Ukrainian].

5. Ivanisov, O.V. Agaverdieva, Kh.F. and Lebedynska, O.S. (2018). Suchasni tendentsiyi mihratsiynikh protsesiv v Ukraini ta sviti [Current trends in migration processes in Ukraine and the world]. *Ekonomika i finansy*. Vol. 1. Pp. 48-56. Retrieved from: <http://repository.hneu.edu.ua/jspui/handle/123456789/18727>. [in Ukrainian].

6. Ivanisov, O.V. (2025). Mihratsiyna polityka yak instrument rehulyuvannya vidnovlennya lyuds'koho kapitalu. [Migration policy as a regulatory tool for the renewal of human capital]. *Efektivna ekonomika*. No. 11. DOI: <https://doi.org/10.32702/2307-2105.2025.11.64> [in Ukrainian].

7. Luhova, V.M. Sotnikova, Y.V. and Luhovyi, V.P. (2023). Stan mihratsiynoi pratsездatnoho naseleennya v Ukraini v umovakh viyny [The state of labor migration in Ukraine under war conditions], *Ukrainskyi zhurnal prykladnoi ekonomiky ta tekhniky*. Vol. 8(4). Pp. 99-106. Retrieved from: <http://repository.hneu.edu.ua/handle/123456789/30632>. [in Ukrainian].

8. Malynovska, O.A. (2018). Mihratsiina polityka: hlobalnyi kontekst ta ukraïnski realii : monohrafiya [Migration policy: Global context and Ukrainian realities: monohraf]. NISS. Kyiv. 472 p. [in Ukrainian].

9. Mul'ska O.P., Bil M.M., Leshchukh I.V., Baranyak I.E. (2025). Mihratsiyni ryzyky i potentsial vidnovlennya sotsial'no-ekonomichnoyi rezyl'yentnosti: tochky bifurkatsiyi ta intehratsiyi: naukova dopovid' [Migration risks and the potential for restoring socio-economic resilience: points of bifurcation and integration: scientific report]. State Institution "Institute of Regional Studies named after M.I. Dolishnyi NAS of Ukraine". Lviv. 84 p. URL: Retrieved from: <https://ird.gov.ua/irdp/p20250033.pdf>. [in Ukrainian].

10. Mul'ska, O., Makhonyuk, O., & Mul'sky, V. (2025). Mekhanizmy zabezpechennya mihratsiynoyi bezpeky rehioniv Ukrayiny [Mechanisms for ensuring migration security of regions of Ukraine] *Scientific journal "Modeling the development of the economic systems"*. No. 3. Pp. 41-49. Retrieved from: <https://mdes.khmnu.edu.ua/index.php/mdes/article/view/631>

11. Nazarova, H.V. (2024). Lyuds'kyi kapital : henderni aspekty formuvannya ta rehulyuvannya [Human capital : Gender aspects of formation and regulation], *Stalyi rozvytok ekonomiky*. Vol. 2(49). Pp. 49-55. Retrieved from: <http://repository.hneu.edu.ua/handle/123456789/32738>. [in Ukrainian].

12. Pyshchulina, O., Yurchyshyn, V., Stetsyuk, P., & Mishchenko, M. (2023). Vplyv mihratsiynikh protsesiv na perebih povoyennoho vidnovlennya Ukrayiny, mihratsiynu polityku YES ta krayin skhidnoho partnerstva [The impact of migration processes on the course of post-war recovery of Ukraine, migration policy of the EU and the Eastern Partnership countries]. *Tsentr Razumkova*. Kyiv. 265 p. Retrieved from: <https://razumkov.org.ua/images/2023/10/25/2023-Pyshchulina-MIGRACIA.pdf> [in Ukrainian].

13. Radkevych, D. (2024). Mihratsiyni problemy lyuds'koho kapitalu. [Migration problems of human capital], *Vcheni zapysky Universytetu «KROK»*, Vol. 2(74). Pp. 62-70. Retrieved from: <https://snku.krok.edu.ua/index.php/vcheni-zapysky-universytetu-krok/article/view/716/728> [in Ukrainian].

14. Potapenko, V., Pavlenko, I., Tyshchenko, Yu., Zdioruk, S. ets. (2025). Suspil'stvo, transformovane viynoyu : analit. dop. [Society transformed by war: analytical supplement]. NISD. Kyiv. 2025. 79 p. DOI: <https://doi.org/10.53679/NISS-analytrep.2025.07> [in Ukrainian].

15. Tereshchenko, D.A. (2020). Vplyv mihratsiynikh protsesiv na rozvytok lyuds'koho kapitalu [The impact of migration processes on the development of human capital]. *Derzhava ta rehiony*. Seriya: Derzhavne upravlinnya. No. 4(68). Pp. 207-214. Retrieved from: https://pa.stateandregions.zp.ua/archive/4_2019/34.pdf [in Ukrainian].

16. Cabinet of Ministers of Ukraine (2010). Strategy of demographic development of Ukraine for the period until 2040 : Order. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/922-2024-%D1%80#Text> [in Ukrainian].

17. Kharlamova, G.O. (2010). Mihratsiyna yak skladova formuvannya lyuds'koho kapitalu Ukrayiny [Migration as a component of the formation of human capital in Ukraine]. *Ekonomika ta derzhava*. No. 1. Pp. 32-36. Retrieved from: http://www.economy.in.ua/pdf/4_2010/9.pdf [in Ukrainian].

18. Schultz, T.W. (1961). Investment in human capital. *American Economic Review*. Vol. 51(1). Pp. 1-17. [in English].

Дата надходження статті: 02.04.2026 р.

Дата прийняття статті до друку: 23.04.2026 р.

Дата публікації (оприлюднення) статті: 09.04.2026 р.

Стаття поширюється на умовах ліцензії Creative Commons Attribution License International CC-BY.